

Ben Bádisz sejk és az iszlám reformmozgalom Algériában

LŐKÖS István
József Attila
Tudományegyetem
Szeged

Az itt olvasható írást azzal a céllal készítettük el, hogy az olvasónak röviden bemutassuk az Algériai Muzulmán Ulemák Társaságának létrejöttét, céljait és szerepét Algéria történetében. A Társaság története szorosan összefonódik Abdelhamíd Ben Bádisz sejk élettörténetével, mivel Ben Bádisz volt a Társaság létrehozója és elnöke 1940-ig, haláláig.

Az arab világ és Európa találkozása

Algériát a franciák 1830-ban kezdték el megszállni, s 1834-ben nyilvánították Franciaország részének. A gyarmatosítás az úgynevezett telepes-gyarmatosítás kategóriájába tartozott, azaz a francia kormányok európai családok és személyek letelepítésével próbálták hatalmukat biztosítani és a francia jelenlétet állandóvá tenni. A francia közigazgatás bevezetése, a francia polgári közjog alkalmazása, az európai kapitalista termelési módhoz történő szorosabb kapcsolódás megváltoztatta a meghódított Algéria jellegét.

A francia közigazgatás lépett a korábbi helyébe, ezzel bizonyos területeken új hivatalnok-elitét hozott létre, máshol pedig a helyi elitet a franciákkal való szoros együttműködésre vette rá.

A francia földtörvények alkalmazása révén a törzsektől elvett földet európaiaknak adták el, így szegényítve el a bennszülött lakosság jelentős részét. Maga a terület lakossága is megváltozott: a betelepülő európaiak a századfordulóra már kezdtek önálló mi-tudattal bíró csoporttá formálódni, magukat szintén algériaiaknak mondva és érezve.

Ezek a picd-noirs-ok megteremtették a maguk iskolarendszerét, elhanyagolva az arab lakosság oktatását.

Algériában nyilvánvalóvá vált először az európaiak katonai, majd gazdasági és technikai fölénye is, melynek révén uralmat szereztek az arabok lakta területeken.

A 19. század végén, a 20. század elején nyilvánvalóvá lettek az európai kolonizációs törekvések az egész arab-mediterrán térségben. Tunézia és Egyiptom protektorátussá válása, majd Líbia és Marokkó eleste, végül az első világháború után a Török Birodalom testéből létrehozott mandátumrendszer mind jelzik az európai hegemonia erősödését.

Mind Algériában, mind a muzulmán világ többi részén az európai jelenlét, hegemonia rombolásként jelentkezett. Algériában például megszűnt a politikai felépítmény, Tunézia és Egyiptom eladósodás révén került európai kézre, de az egész arab világban kulturális sokként is átélték a két világ találkozását. Identitásukat érezték aláásva amiatt, hogy az európaiak kiválóbaknak bizonyultak az élet sok területén.

A választörekvések

Ezekre a problémákra kellett a muzulmán világnak megoldást találnia. Milyen úton, milyen módon tudnának az európaiak színvonalára emelkedni a tudományt, gazdaságot, technikát illetően, s emellett megőrizni kulturális identitásukat?

Az első jelentős megoldáskísérllet a perzsa származású, de magát afgánnak mondó Dzsamal ad-Dín al-Afghanitól származik. Nézete szerint az iszlám közösségnek, az ummának egy közös politikai vezető irányítása alatt kell a Nyugat kihívásaira megfelelnie. Eszméje, a pániszlamizmus politikai megoldást kínált a problémákra.

Tanítványa, aki azonban majd más megoldást kínál, Mohamed Abduh volt. Az ő megoldása az oktatásban rejlett: művelni kell a muzulmánokat, modern tudományokat kell tanítani.

Az ő munkatársa volt és a kettejük által alapított al-Manar (Fárosz) című folyóirat révén ismert és hatással bíró egyéniséggé lett Rasíd Ridá a szalafijja mozgalmat képviselte. Ő a tiszta, eredeti iszlámhoz való visszatérést hirdette, s azt, hogy ez a tiszta iszlám összeegyeztethető a modern kor elvárásaival.

Még az ő iszlám-felfogásánál is puritánabb elveket hirdetett a 18. században Mohammed ibn al-Wahhab, kinek iszlám-elmélete Szaúd-Arábia hivatalos vallásává lett és a wahhabizmus néven vált ismertté.

Al-Kawakibi és Sekib Arszlán pedig az arab nacionalizmus felélesztésével próbálta megőrizni a Földközi-tenger déli partvidékén lakók identitását.

Fontos kérdés, hogy a különböző irányzatok, elvek hogy hatottak egymásra, mennyire kapcsolódtak egymáshoz? Ismert, hogy Abduh al-Afghani tanítványa volt Egyiptomban, majd 1898-tól haláláig, 1905-ig együtt szerkesztette a Manart Rasíd Ridával, aki viszont nagyon jó viszonyban volt a wahhabita Ibn Szaúd királlyal.

Ezért is van az, hogy ezen elméletek, nézetek között sok a rokon vonás. A fentebb említett eszmék Algériába három úton jutottak el.

Egyik a közvetlen kapcsolat, melyet Mohamed Abduh létesített a maghrebi muzulmán értelmiséggel algériai és tunéziai utazásai során. E két út során találkozott a Zitúna, a tuniszi egyetem tanáraival és diákjaival, az algériai muzulmán értelmiség javával.

Másik, már kevésbé közvetlen kapcsolat, hogy a maghrebi diákok, értelmiségiek közül sokan tanultak vagy utaztak Keleten. Itt személyesen, vagy tanítványaik révén tanulhatták el a muzulmán reformerek eszméit.

Közvetett út volt a sajtó. Főleg az egyiptomi sajtót, azon belül is az al-Manart olvasták a Maghrebben. Egyiptom már ekkor is a muzulmán világ intellektuális központja volt.

Az eddig leírtakból láthattuk, hogy az arab világ, még ha voltak is helyi variációk, ugyanazokkal a problémákkal küzdött. Tehát Algériában is találtak a politikai-gazdasági rendszer összeomlásával, a kulturális identitás elvesztésének veszélyével. Sőt, a francia gyarmatosítás jellege miatt ezek a problémák fokozottabban jelentkeztek, mint máshol.

Azt is láthattuk, hogy Algéria és a muzulmán világ többi része között élő, pezsgő szellemi kapcsolat volt. Algériának tehát már "csak" egy olyan személyiségre volt szüksége, aki ezeket az eszméket a gyakorlatba átülteti, a Keleten kidolgozott stratégiát Algériában elindítja, a mozgalom élére áll.

Ha pedig ezek az eszmék a nép körében elterjednek, akkor a francia asszimilációs politika nem diadalmaskodhat és a muzulmán világ ezen része nem válik laikus vagy keresztény európaivá. Ezzel a kortárs francia politikusok is tisztában voltak: "Ahhoz, hogy diadalmaskodjon az asszimilációs politika, lehetetlen álom, de az kellett volna, hogy Algériát elvágjuk a külső muzulmán világtól."¹

Ben Bádisz sejk

Ez a személyiség, aki kapocs a reformerek és Algéria között, valamint a mozgalom élére áll: ez Abdelhamíd Ben Bádisz sejk volt. 1890-ben született jómódú polgári családban, Algéria második legnagyobb városában, Constantine-ban. Családja ismert és tisztelt volt, a hagyományokhoz ragaszkodott, de a városi elithez tartozott. A városban Ben Bádisz szemtanúja volt az európai jelenlét hatásainak. Franciául viszont csak gyengén tanult meg, ami abból adódik, hogy egyrészt annyira ellene volt a francia jelenlétnek, hogy tanára előtt fogadalmat tett, miszerint nem vállal hivatalt a francia közigazgatásban; másrészt tanulmányai sem tették lehetővé a francia nyelv alapos elsajátítását, mert Ben Bádisz a hagyományos utat járta: a *kuttábnak* nevezett Korán-iskolából a már említett Zitúna egyetemre ment tanulni. Bár szívesen ment volna Keletre, apja csak Tuniszig engedte. Kitűnő tanuló volt Ben Bádisz, különösen az arab nyelvben jeleskedett.

1908-tól 1913-ig a Zitúna hallgatója, majd elvégzi mekkai zarándoklatát. Ez az utazás, Egyiptomban egy hosszabb pihenővel, lehetővé teszi számára, hogy megismerkedjen a reformált iszlám gondolatával. Algériába hazatérve elhívásának érzi e gondolatok terjesztését. 1917-ben már e szellemben tart nyilvános órákat ott, ahol azelőtt neki tartottak: a Zitúnán.

1925-ben Al-Muntakid címmel lapot alapít, de a francia hatóságok még abban az évben betiltják. Válaszként még az év novemberében Es-Siháb (Meteor) címmel hasonló szellemű, újabb lapot alapít, amelyet a franciák már nem tiltanak be. Ez az újság lesz majd elveinek, nézeteinek legfőbb orgánuma. Ezek a Keletről hozott és táplált elvek apjától is eltávolítják. Kapcsolatuk csak 1934-ben, apja halála előtt rendeződik.

Tevékenységének talán legismertebb eredménye az Algériai Muzulmán Ulemák Társaságának megalapítása 1931. május 5-én, melynek elnöke is ő lesz. A szervezet arab neve Múvelt Fivérek Társasága. A névből számunkra egy szó az igazán fontos, az ulema, mely az *álim* (tudós) szó többes száma és a muzulmán világban leginkább az iszlám teológiában és jogban, arab irodalomban és nyelvészetben jártas, hagyományos képzésben részesült *értelmiségieket* jelentette. Az ilyen embereket gyűjtötte maga köré Ben Bádisz.

1940-ben halt meg az algériai iszlám reformmozgalom vezetője. Egy fia volt, aki azonban korán meghalt egy balesetben.

Műveltségén és szónoki képességén kívül erkölcsi tartásával, szentségével is példa volt kortársai előtt. Mértékletesen, józanul, a hite elvei szerint élő férfi volt Ben Bádisz.

Egész személyiségének, munkájának egyik kutatója négy szempontot adott meg: olyan ulema, aki képzettségének megfelelően dogozik; a muzulmánok vallásának kiváló

¹ Lt. Colonel BETBEDEL: Le réformisme algérien. Doktori értekezés, 1947., pp. 6-7.

tanára; az Iszlám szenvedélyes és elkötelezett terjesztője; olyan reformer, aki az iszlám megújulás iskolájához tartozik.²

A reformmozgalom létrejötte

Ben Bádisz mozgalmának jobb megértéséhez érdemes egy pillantást vetni arra a közcgre, melyben a Társaság tevékenységét kifejtette. Ugyanis Algéria a hetedik-nyolcadik század óta muzulmán országnak tekinthető.

Ennek a vallási életnek a vezetői a marabuk. A marabuk hatásukat a falusi közösségekben fejtették ki. Egyrészt különféle rendekbe, vallási társaságokba tömörültek és tömörítették Algéria lakosságát, másrészt iskolákat tartottak fenn, ahol ilyen vagy olyan szinten, de a Koránt és az arab nyelvet tanították.

Helyzetüknél fogva nagy hatással voltak a lakosságra. Nagy tiszteletnek örvendtek, s ezt a respektet ki is használták. Ajándékokat fogadtak el, peres ügyekben békítettek vagy döntöttek; az embereket egy, a feudálishoz hasonló függésben tartották.

De a hatalmuk nem ebből a helyzetből fakadt. Tanításaikkal, viselkedésükkel a francia állam szolgálatába álltak, attól fizetést kaptak. Ők alkották a hivatalos muzulmán "klérust", bár ez utóbbi szó használatát az Iszlám viszonylatában nem szerencsés.

Bár igaz, hogy a muzulmán világban, az iszlám hit dogmájában nincs klérus, a marabuk egy olyan réteget alkottak, akik a vallás és a dogmatika terjesztésére, a hívekkel való foglalkozásra szakosodtak. Szervezetük, a Muzulmán Kultusz Társasága (Association Cultuelle Musulmane) jelölt ki irányító személyzetet a mecsetek élére. Ezeket a személyeket az állam fizette és így váltak a hivatásos papságra emlékeztető társadalmi réteggé.

A marabuk által működtetett iskolákon kívül francia állami és missziós iskolák is működtek. A francia állami iskolák elméletileg kötelezők voltak az algériai muzulmán ifjúság számára is. 1883-tól az oktatás nyelve a francia mellett az arab, mégis kevés gyerek tanult ezekben az iskolákban. Algériában az arab idegen nyelvként volt nyilvántartva, mivel Algéria három közigazgatási egysége Franciaország három tengerentúli megyéjét képezte.

Az oktatás célja sem a bennszülött lakosság, hanem az ide települő és itt élő gyarmatiak érdekeit szolgálta. Nyíltan vállalták, hogy nekik nem algériai arab értelmi-égre, hanem szakmunkásokra van szükségük. Az oktatás legfőbb eredménye a szakmunkásképzés volt.

Másik, immár állami-politikai cél az ideológia terjesztése volt. Franciaország és a Köztársaság tisztelete, sőt féltelme kellett, hogy az ifjúságba nevelődjön.

Az ilyen céloktól idegenkedő szülők ellenérzése, az európai iskola hagyományainak hiánya, a passzív ellenállás, a tanárok hiánya és legfőképpen az iskolák alacsony száma mind hozzájárult, hogy az iskoláskorú fiatalok csak mintegy két százaléka járt iskolába. 1924-ben 50 668 elemi- és mindössze 595 középiskolás volt.³

² Dr. Turki RÁBIH. *As-sajkh Abdulhamid Ben Bádisz, sajkh ul-murabin wa al-muszlimin fil-dzsazáir fil-iszr il-hadisz*, p. 62. In.: Asz-Szakáfa, 1983. március-április, pp. 59-75.

³ Ali MERAD: *Regards sur l'enseignement des musulmans en Algérie (1880-1960)*, pp. 631-632. In: *Confluent*, 1963. június-július, pp. 596-645.

A missziós iskoláktól pedig leginkább a "megtérítés" veszélye tartatta vissza a szülőkkel gyerekeiket.

Az algériai társadalmi valóság fontos eleme volt az Ifjú Algériaiak által képviselt eszme és az aszerint élő úgynevezett modern elit. A francia civilizációt, nyelvet és kultúrát átvevő, az algériai bennszülött nép felemelkedését az európai értékek elterjesztésétől váró és a franciák segítségére számító csoport első vezetője a legjelentősebb ellenállás fejének, Abd el-Kadernek unokája volt. Dr. Bendzsellul és Ferhat Abbasz voltak a legismertebb képviselői az asszimilációs politikának.

Bár ők nem akarták feladni az algériai egyéniséget, vallást vagy nyelvet -sőt sikra szálltak az arab nyelv oktatása mellett-, értékrendjüket már inkább igazították a modern világhoz, életmódjukban pedig egyértelműen az európai civilizáció hatásait tükrözték. Rajongtak a Köztársaság eszméjéért, 1789 hármasszavát hirdették - úgy az algériai araboknak, mint az őket kormányzó franciáknak.

Amiben, mint majd látni fogjuk, jelentősen különböztek az ulemáktól, az az, hogy a Nyugat eszméit és értékeit mint abszolút követendő példát állították népük elé, sőt a sajátos arab problémákat is az európai laikus eszmekör alapján próbálták megoldani. Hittek abban (az 1930-as évek közepéig), hogy Franciaország tényleges segítséget akar nyújtani ahhoz, hogy népüknek jobb életfeltételeket biztosítsanak. Hittek abban, hogy Franciaország egy küldetést teljesít.

A francia hivatalos propaganda pedig táplálta ezt a hitet. Sokszor hangoztatták, hogy Franciaország kulturális küldetést (mission civilisatrice) teljesít Algériában, hogy az ott élő szegény, tudatlan és elmaradott népet a maga szintjére emelje, lévén a francia nemzet erősebb, gazdagabb és fejlettebb, mint az algériai törzsek. A franciák közül is sokan őszintén hitték, hogy Franciaországnak kötelessége az arabok segítése. De a centenáriumi ünnepek (1930) és mérlegkészítés után az algériai asszimilációs elit fokozatosan megértette, hogy a kulturális misszió a franciák részéről nem bír tartalommal.

Ebből a helyzetből, azaz az alacsony fokú iskoláztatottságból, az európai civilizáció főleg negatív behatásaiból és az önbecsülés elvesztéséből adódott számos probléma.

Első sorban a tömegek tudatlanságát kell említenünk: az erkölcsök romlása -a prostitúció és az alkoholizmus elterjedése- a szegénység és képzetlenség credmőnyei voltak. Az arab nyelv idegenné nyilvánítása, a francia területté válás aláásta az algériai identitást.

Nagy vonalakban ilyen helyzetben, ilyen problémák közepette kezdte meg Ben Bádisz sejk a tevékenységét. Segítői -Basir al-Ibráhimí, Mubárák Míli, Tajjib al-Okbí vagy Lamine Lamoudi, Tawfik el-Madani- többségükben szintén jártak Keleten és az övéhez hasonló elveket vallottak. Újságírók, költők, politikus szónokok, történészek segítették munkáját.

Fontos, hogy a mozgalom, bár Ben Bádisz irányítása alá tartozott, nem egyetlen ember munkája volt. A különböző képzettségű és érdeklődésű emberek szerencsésen egészítették ki egymást.

A munka központi orgánuma, mint irtuk, az As-Siháb című lap volt. Ebből adódóan a mozgalom ideológiáját, nézeteit legjobban ennek az arab nyelvű újságnak a hasábjairól lehet megismerni. Más, hasonló szellemben írt lapok -Asz-Szunna, As-Saría- hosszabb-rövidebb ideig léteztek. Ezeket a lapokat általában a franciák megjelenésük után betiltották.

De a két világháború közötti Algériában a sajtó nem igazán érte el a zömében olvasni nem, vagy alig tudó tömegeket. Hozzájuk szólni kellett, melynek egyik, Ben Bádísz által is oly ügyesen használt eszköze volt a prédikáció. A mecsetekben egy ideig szabadon, a nép nyelvén előadott, a napi aktualitáshoz is kötődő, szónoki magasságokat elérő prédikáció igazán hatással volt hallgatóságára.

A másik, mecsetekben zajló és hatékony tevékenység az oktatás volt. Fiúknak és lányoknak, felnőtteknek (éjszaka) tanították az arab nyelvet és a Koránt, de a marabuktól eltérő, reformált szellemben. Ben Bádísz a constantine-i, úgynevezett Zöld Mecsetben tanított.

Mindezen tevékenységek megszervezésére és hivatalossá tételére alapították meg 1931-ben az Algériai Muzulmán Ulemák Társaságát. Irodalmi körök, társaságok már működtek korábban is, megelőzve ezt a társaságot. De egyik sem tett szert olyan ismertségre és befolyásra, mint a Ben Bádísz vezette szervezet.

A mozgalom céljai

Az Ulemák Társaságát a politikai testen kívül, a polgári szférában hozták létre. Vallási jellegű polgári szervezetként kapott engedélyt, s magának a mozgalomnak is az alapelve az volt, hogy a politikába nem folynak bele. A szalafijja mozgalom algériai reprezentánsaiként küzdöttek az eretnek újítások ellen, a muzulmánok erkölcsi és kulturális felemelkedéséért, de céljaikat a jobb vallási életre buzdító prédikációkkal, a tisztább vallást ismertető publikációkkal és az alapvető ismeretek tanításával, nem politikai úton akarták elérni.

Doktrínájuk tehát az Iszlám mint vallás primer forrásaira épült, s ezt hangoztatták is, mert álláspontjuk nem tette lehetővé más, későbbi források elfogadását.

Alapvető a Korán mint a doktrinális tételek és a helyes út kalauza. Megismerését lehetőnek tartották bárki számára, s ennek eszköze, az arab nyelv tanításával próbálták ezt lehetővé tenni. De Ben Bádísz örömmel üdvözölte az első török nyelvű Korán-fordítás megjelenését is. Elvetettek minden misztikus, kabbalisztikus magyarázatot, a szöveg közvetlen értelmét, sokszor szó szerint vételét tartották helyesnek.

Másik alapvető irányadó forrásnak tartották a Próféta azon cselekedeteit és mondásait, melyeket nem a Koránban örökítettek meg. A szunna és a hadisz (a kettőt közösen általában szunnának hívják) nem isteni kinyilatkoztatás, de a Próféta viselkedése akkor is mérvadó.

A szaláf, a "jó ősök", azaz a Mohamed idejében élt és erényes, jó muzulmánoknak bizonyult személyek példáját is követendőnek tartották. (Innen a szalafijja mozgalom neve.)

A "tekintélyek" között nem szerepelt több szöveg. Ezért kapott nagy jelentőséget a kommentár, a szövegek interpretációja, vagy kicsit mélyebbre ásva mondhatnánk, hogy az adott korhoz való adaptációja.

Rasid Ridá az iszlámon belüli szakadás megszüntetéséhez ajánlja először a szunnita-síita szakadás rendezését (úgy, hogy utólag Alinak ad igazat), a szunnita Iszlámon belül a különböző jogi iskolák eltörlését, és a különböző szúfi rendek, vallási szekták megszüntetését.

Ben Bádísz is ebben a szellemben irányítja mozgalmát. Jó viszonyt tart fenn az ibádita síita ágba tartozó mozabítákkal, akik síita létük ellenére a wahhabitákhoz hasonló puritán szellemben éltek. Ugyanakkor azzal, hogy a különböző jogi iskolák véleményét nem tartja mérvadónak, hanem a Koránból és az említett forrásokból építi fel prédikációit, Ben Bádísz gyakorlati úton próbálta megszüntetni a jogi iskolák nézetei közötti különbségeket. Bár azt is el kell itt mondanunk, hogy míg a jogi iskolák az iszlám jog magyarázatával foglalkoztak, addig Ben Bádísz prédikációiban más témák szerepeltek. Ez azt jelentette, hogy mivel nem egy területtel foglalkoztak, nagyon nem is volt Ben Bádísznak szüksége a jogi iskolák véleményére.

A marabuk nézeteivel, hitelveivel szemben valóságos szellemi harcot hirdettek, mert egyrészt doktrínájuk szerint eretnekség volt a marabuk szokásainak jelentős része, másrészt a marabuk a maguk tudatlansága miatt tudatlanságban tartották az algériai muzulmán népet. Az ulemák alapszabályzata világos és kategorikus ezen a téren: "Bármilyen hitet, megvallást vagy cselekedetet, amelyet közvetve vagy közvetlenül, tudatosan vagy nem, de a pogány vallásoktól kölcsönöztek, határozottan vissza kell szorítani, kíméletlenül el kell vetni."⁴

Mit kell érteni az ilyen pogányságtól kölcsönzött *bidákon*, újításokon? A marabuk vallási szertartásaiban sok olyan elem szerepel, amelyek Ben Bádísz és csoportja szerint az iszlámmal összeegyeztethetetlenek.

A *marabu* szó az arab *murábit* franciára torzult változata és jelentése askéta, szent ember. A marabuk mint szent emberek örvendtek köztisztelőnek. Sokan közülük bírták Isten áldását, a *barakát*, melyet közvetíteni is tudtak a hívek felé. Ez például az ulemák szerint eretnek újítás az iszlámon belül.

Ennél nagyobb eretnekségnek tartották a halottak közbenjárását. Azok a szent emberek, akik életükben bírták a *barakát*, halálukban közbenjáróként képesek másoknak kedvességet szerezni Isten előtt, a néphit és a marabuk szerint. Ezért kialakult az a szokás, hogy egyes szentek sírjait fokozott tisztelet övezte, emberek zarándokoltak el a sírokhoz, hogy a halott szent közbenjárását megszerezzék. Kialakult a sírok tisztelete.

A sírok, a temetés és halál kapcsán Ben Bádíszék mást is kifogásoltak: a halotti énekeket, az ördögűző lakomákat. De ellene voltak az amulettek viselésének is, mert szerintük egy tárgy nem hordozhatja, közvetítheti az isteni kegyelmet. E téren meg kellett küzdeniük még egy nagy problémával: amulettként sokan hordtak Korán-idézeteket. Maga a Korán pedig a Szent Könyv, melynek jelenléte áldás a muzulmánok számára. De az ulemák elveikhez híven ezt is helytelenítették. Mint ahogy sok, a tudatlanságból vagy a marabuk tanításából származó babonás szokást is.

Ezeket a szokásokat Ben Bádísz azon a doktrinális alapon támaszkodva ítélte el, hogy Isten kegyelmét csak Isten adhatja meg, hívő és Isten közé senki nem állhat. Emberek, tárgyak, helyek tisztelete Isten helyébe mást állít, mellé mást társít, s ez így a *sirk*, a társítás bűne. Ben Bádísz ezekben Iszlám előtti pogányságot és tévelygések jeleit látta.

Meg kell jegyeznünk, hogy bár a harc, mint láttuk, "kíméletlenül kellett, hogy folyjon", ez a harc nem az emberek, hanem a szemléletük ellen zajlott. Maga Ben Bádísz

⁴ Base Fondamentale de l'Association des Ulemas d'Algérie. In.: 11. Colonel BETBEDEL.: op. cit., Annexe

hangsúlyozta, hogy a marabukhoz és híveikhez a megtévedt testvér iránti szeretet szellemében kell szólni. Ez a mentalitás *ma* különösen értékesnek és követendőnek tűnik.

A Korán megértésének elengedhetetlen feltétele az arab nyelv ismerete. Ennek eszköze természetesen az iskola. De mint láttuk, Algériában a hivatalos oktatás (sem a francia, sem a megtúrt marabu-iskolák) nem adott az ulemák által elvárt színvonalú arab nyelvoktatást. Egy ilyen oktatás megszervezését azonban csak a hivatalos oktatás keretein kívül tudták megoldani.

Franciaországban, 1905-ben történt meg az egyház és az állam hivatalos szétválasztása. Így a vallási és kulturális tevékenységet kifejtő Ulemák Társasága polgári mozgalomnak, kulturális tömörülésnek számított. Oktatási tevékenységüket állami dotáció nélkül kellett megoldaniuk, s itt kaptak szerepet a mecénások, az adakozó hívek. A szükséges pénzt adakozásból sikerült előteremteniük, a tanárokat az Ulemák Társaságának tagjai közül választották ki, az évek folyamán pedig ki is neveltek reformszellemben oktató tanárokat.

Bár az oktatási céljuk a bennszülöttek nyelvének, vallásának, kultúrájának a megőrzése volt, ez nem jelentette azt, hogy rivalizálni akartak volna a hivatalos francia oktatással. "Az algériai reformer vezetőknel egyáltalán nem arról volt szó, hogy a muzulmán magánoktatást a közoktatás ellenébe állítsák, vagy hogy az arab kultúrát hirdessék a francia kultúrával szemben, mint ahogy azt sok felületes megfigyelő gondolta."⁵ -írja Ali Merad. Jean Desparmet 1933-ban, egy cikkben összehasonlítja a hagyományos marabu-felfogást a tudományról a reformerek felfogásával. Míg a marabuk a jog, a nyelv, a vallás tudományait az ösztudomány különböző ágainak tekintik, s végső válaszuk szerint a tudomány az, ami közelebb visz Istenhez, addig a reformerek szerint a tudománynak két fő része van: egyik a muzulmán hitoktatás arabul (ebben benne foglaltatik a marabuk több tudományága); másik része a modern tudományok oktatása idegen nyelveken.⁶

Az eddigi jellemzők alapján könnyen felismerhetők Rasid Ridá nézetei.⁷ Ezekben található az eretnek újításokkal, a *bidával* szembeni ellenállás, az arab nyelv fontossága, a modern tudományok fontossága, az iszlám egysége, stb.

Az algériai reformerek oktatási elképzeléseihez tartozik még az is, hogy a lányokat is tanítani kell. Az éledő feminista mozgalom idején első látásra úgy tűnik, az Ulemák Társasága is részét képezi ennek a mozgalomnak. Bizonyos szempontból ez így is van, hisz az oktatás már előrelépés a korábbi tudatlansághoz képest. De ha jobban megvizsgáljuk a lányok tanításának célját, árnyaltabb képet fogunk kapni.

Ugyanis az ulemáknak -és itt is Rasid Ridá nézeteit követik- nem volt céljuk a muzulmán nő helyzetének radikális megváltoztatása. Nem a helyzet *jellegén* -a férfinél kevesebb joga volt a nőnek és mindenképpen a tekintélye alá tartozott-, hanem a helyzete *minőségén* akartak változtatni. Azaz céljuk műveltebb, több ismerettel bíró muzulmán nők

⁵ Ali MERAD: *Le réformisme musulman en Algérie de 1925 à 1940*. Paris, Mouton, 1967., p. 347.

⁶ Jean DESPARMET: *Un réformateur contemporain en Algérie*. In.: *Afrique Française*, 1933. március, pp. 149-156.

⁷ Rasid Ridáról kiváló doktori értekezést írt M. Radoun, melyben az Al-Manarban megjelent írásain keresztül elemzi Rasid Ridá gondolatát.

Mohamed RADOUN: *Le réformisme de Rachid Rida*. Thèse, Université de Paris, Fac. Lettres et Sciences Humaines, 1967.

képzése volt, hogy ők mint jó muzulmánok szintén jó muzulmánokat tudjanak nevelni gyermekeikből. Szó sem volt itt a nő egyenjogúsításáról vagy önállóvá tételéről. Felfogásuk szerint a két nem lelkiükben különbözik egymástól, és mindkettőnek megvan a saját feladata. Mint Rasid Ridá, ők sem ítélték el a poligámiát vagy változtattak a házasság- és öröklési jogon. "Támogatták a nők oktatását, de álláspontjuk a nők társadalmi helyzetéről konzervatív és tisztázatlan maradt."⁸ -írja B. Saadallah. A konzervatív jelzöt elfogadhatjuk, de a tisztázatlan csak azzal a megszorítással igaz, hogy maguk az algériai ulemák nem írtak a nőkérdésben, de a Siháiban közöltek mintegy ötvenoldalny anyagot, melyben közlik Rasid Ridá egyik vitáját két feministával, s világosan Ridá mellett foglalnak állást.⁹

Az is világos, hogy az Ulemák Társasága nem szánt "európai" szerepet a nőknek. Az európai nő szemükben a romlás szimbóluma volt, s ez a "romlott" európai nő nem lehetett egy egészséges hitű muzulmán nő példaképe. De Európa és az erkölcsi romlás nem csak a nő kérdésében kapcsolódott össze, hanem az egész népre hatással lévő társadalmi változások miatt is.

Az Algériai Muzulmán Ulemák Társaságának az oktatás és a nyelv megőrzése mellett, a tiszta hit terjesztésével együtt morális céljai is voltak. Úgy érezték, hogy fel kell rázniuk a népet a tespedtségből, valamint meg kell állítaniuk az európaiak által behozott erkölcsi romlást. Az alkoholizmus, kábítószer, prostitúció és szerencsejáték egyre jobban sújtotta a szétesőben lévő algériai társadalmat.

Ezért prédikációikban, tanításaikban kifejezetten fontos szerepet kapott a morális tanítás, a jóra buzdítás és a jó tulajdonságok és cselekedetek magasztalása. A morális értékek megtartásával remélhették, hogy lefékezik az európai értékrend és erkölcsök behatolását a muzulmán társadalomba. A laikus gondolkodásmód, az európai öltözet és szokások, viselkedés átvételét ők a társadalomra kifejezetten veszélyesnek ítélték meg. Hogy csak egy példát említsünk: micsoda veszélyeket rejt magában az, hogy muzulmán lányok és asszonyok szabadon cseveghetnek férfiakkal? Az ehhez hozzászórt és másként ítélő franciák között semmilyen, míg egy muzulmán faluban erkölcsi válsághoz vezethet. A két világ közötti különbség miatt ugyanaz az esemény különböző súllyal esik latba itt és ott.

De nem csak az európai módihoz nem szokott muzulmánok megóvása érdekében moralizáltak az ulemák. A prostitúció és az alkoholizmus elterjedése a társadalom működését veszélyeztette. A családok elszegényedése és a méltóság elvesztése a tradicionális társadalmakban egyaránt súlyos probléma volt. Ben Bádisz nem a társadalom hirdett erkölcsiségét akarta megváltoztatni, hanem ezt a hirdett erkölcsiséget akarta a mindennapok gyakorlatává tenni, egy belső erkölcsiség felélesztésével. Mivel a rossz hatást nem tudta megszüntetni, a társadalmat akarta ellenállóképesé tenni.

Egy másik praktikus haszna is lehetett ennek a törekvésnek, mégpedig az elfranciosodott arab értelmiség visszahódítása. A modern elit tagjai közül már sokan csalódtak vallásukban, az iszlámban, de legalább is sok tekintetben nem elégítette ki őket. Egy, a jakobinus erkölcsiség helyébe állított valódi erkölcsiség, a józan ész által is

⁸ Belkacem SAADAALLAH: *The Algerian Ulamas, 1919-1931*, p. 150. In.: *Revue d'Histoire Maghrébine*, 1974. július, pp. 138-151.

⁹ Ali MERAD: *Le réformisme algérien...* pp. 327-329.

legitimizált tradíció talán maradásra bírhatta a muzulmán közösséget elhagyni készülő modern értelmiséget.

Az erkölcsiség, és az ilyen erkölcsiség szerepe minden céltudatosságon túl a rendszer logikájából is adódik. Ugyanis iszlám megújulás csak az iszlám elveinek betartásával lehetséges. Az iszlám mindenekelőtt vallás, saját értékrenddel, s az ulemák ezt a vallást akarták eredeti állapotába visszaállítani, így törvényszerű, hogy eredeti erkölcsiségét is meg kellett valósítani.

De mint írtuk, Ben Bádíz az algériaiakat önálló, független vallási életre akarta nevelni. Ehhez nem elég, hogy a hívő elfogadja a nála képzetesebb ulema véleményét. Ehhez az is szükséges, hogy a hívő önállóan tudjon és merjen véleményt formálni a vallás őt érintő kérdéseiben. Az önálló véleményalkotás, az *idzstihád* újra felvétele szintén a szalafijja mozgalom tézise. A középkorban "bezárultak az idzstihád kapui", azaz kialakult egy, a skolasztikához hasonló erős tekintélyelvűség. Ben Bádíz arra biztatta híveit, hogy önállóan ítéljék meg, mi a helyes és mi nem. Természetesen ennek megítéléséhez is szükséges volt a vallásos képzettség, az arab nyelv ismerete és egy erős ragaszkodás az iszlám magasabb erkölcsi elveihez.

Egyrészt a muzulmán algériai nép identitásának védelmében, másrészt e nép ismereteinek gyarapítása céljából az Ulemák Társaságának kulturális programja is volt. A két világ találkozása, az európaiak betörése a Maghrebbe nem csak politikai-gazdasági, hanem kulturális sokk is volt. Olyan nemzet érkezett, melynek más volt a nyelve, vallása, hagyománya, mást tanultak fiai az iskolában. Ráadásul ez a nemzet volt a domináns, hivatalos propagandájukban a kulturális küldetés szerepelt mint jelenlétük legitimizációja. Ezzel szemben állt a marabukra hagyott iskolázatlan arab tömeg. Ben Bádíz ebbe az üres térbe, a tudatlanság mezejébe próbálta az arab-iszlám kultúrát bevezetni, hogy ellen tudjanak állni Európa kulturális befolyásának. Nem rivalizálni akart a francia oktatással, hanem az algériai személyiséget akarta megőrizni. Iskoláikban hazafias verseket, dalokat, történelmet tanítottak a természettudományok mellett.

De az Ulemák Társasága nem a meglévő babonás népi kultúrát akarta megőrizni, hanem egy, a reformált iszlám által megtisztított, a tudáson és nem a tudatlanságon alapuló, a modern kihívásoknak megfelelő új kultúrát akart teremteni. F fiatalok számára szerveztek irodalmi köröket, de adaptálták a cserkészmozgalmat is, amely tipikusan nyugati találmány. Ben Bádíz "iszlamisztálta" a cserkészmozgalmat és így ugyanazon elvek nevelésére tette alkalmassá, mint az európai cserkészek szervezetei: hazafiasság, bajtársiasság. Nyilvánvaló, hogy eme régi-új kultúra megteremtésének talaja az ifjúság lehetett, így ezzel elsősorban őket célozták meg.

Ahogy az Ulemák Társasága constantine-i központjából egyre inkább terjeszkedett, ismertebb lett, úgy rajzolódta ki az ellenséges és baráti táborok körvonalai. Egyik természetes ellenfél voltak a marabuk, akiket az ulemák támadtak. Másik ellenfelük a francia adminisztráció, mely egy tőle független, így általa irányíthatatlan szervezet céljaiban saját céljaival sok ponton ütköző törekvéseket látott. A modern elit, az asszimiláció hívei jó viszonyt tartottak fenn az ulemákkal. Egyik vezetőjük, Ferhat Abbas negyven évvel Ben Bádíz halála után is büszke rá, hogy e kiváló ember barátságával tüntette ki.

A konfliktusok

A marabuk nép körében kifejtett ulema-ellenes propagandájuk mellett a sajtóban rendszeresen cikkeket írtak a reformerek ellen, sőt 1932. szeptember 15-én egy ellenszervezetet is létrehoztak, az Algériai Szunnita Ulemák Társaságát. Céljaiban Ben Bádisz társaságához hasonló egyesület volt ez, de alapvető forrásnak, ideológiai háttérnek a Korán, a szunna és a négy fő jogi iskola mellett elismerték a szúfizmust is, amelyet a szalafijja hívei elutasítottak.

De a marabuk ellenállása egy másik irányba is elmozdult: a francia adminisztrációhoz közeledtek, a kormányzó hatalommal fűzték szorosabbra a kapcsolatot. Már írtunk erről, hogy a francia állam fizetett hivatalnokai lesznek; kiszolgálják a rendszert úgy, ahogy hatalmukban áll: a közvéleményt igyekeznek befolyásolni. Ennek a tevékenységüknek viszont annyi eredménye lesz, hogy a nép előtt veszítenek tekintélyükből, hitelükből és az emberek inkább fordulnak a független Ben Bádisz-féle csoportokhoz.

A franciák sem maradtak tétlenek: 1933-ban az algíri prefektúra főtitkára két rendeletet adott ki (Michel-körirat), melyekben az áll, hogy egyrészt a mecsetekből kitiltják a reformirányzathoz tartozó prédikátorokat azzal, hogy ott csak az állam alkalmazásában álló prédikátorok prédikálhatnak, másrészt a mozgalomhoz tartozó személyek figyelését rendeli el. Tanárokat, szónokokat, újságírókat figyelnek, s ennek eredménye több, a reformerek irányítása alá tartozó iskola bezárása lesz.

A reformmozgalom politizálódása

A mozgalom céljait vizsgálgatva felmerül a kérdés, vajon megőrizhette-e a mozgalom apolitikus jellegét? Nem volt-e irreális elvárás a vallási-politikai életben való aktív részvétel mellett teljesen érintetlenül hagyni a politikát? Főleg annak ismeretében, hogy az Iszlám nem választja szét a szakrálist az evilágitól, a vallási tevékenységet az államtól? Noha az ulemák kérték az állam és az egyház végleges szétválasztását a franciáktól, ez a marabuk befolyásának csökkentése érdekében történt, no meg egy nem muzulmán államtól könnyebb elválni.

Ennek a vallási-kulturális mozgalomnak a céljai a francia politikával álltak szemben bizonyos fokon. Az iszlám vallás és az arab nyelv oktatása révén az algériai nép öntudatát erősítették, ami az asszimilációs politika ellentéte volt.

Ez az ellentmondás öltött konkrét formát a honosítás, ismertebb szóhasználattal a naturalizáció kérdésében. Algériában a lakosság két jogi státuszba tartozott: voltak a francia államnak polgárai (citoyen) és voltak a francia államnak alattvalói (sujet). A polgárok vállalhattak bármilyen hivatalt, szavazhattak és választhatók voltak. Az alattvalók nem. Rájuk csak Franciaország védelme és korlátozott polgári jogok vonatkoztak. Polgárjoggal bírt gyakorlatilag az összes európai származású algériai, valamint egy zsidó francia politikus (Crémieux) javaslatára az algériai zsidók összessége. A muzulmán vallású algériaiak az alattvaló státuszban voltak, bár egyénileg kérhették naturalizációjukat.

Bár hátrányos jogi helyzetük ezzel megszűnt volna, mégis elenyésző azok száma, akik kérték az amúgy is feltételekhez kötött polgárjogot. Mert míg az európaiak, akik nem francia állampolgároktól származtak (spanyolok, olaszok, máltaiak), de Algériában

születtek, automatikusan megkapták a polgárjogot, addig az algériai muzulmánoknak diplomát kellett szerezniük vagy nagy szolgálatot kellett tenniük a francia "hazának".

De nem ez tartotta vissza őket a kérvényezéstől, hanem az, hogy a polgárjog megszerzéséért, a naturalizációért le kellett mondaniuk muzulmán státuszukról is. Ez azt jelentette, hogy kikerültek az iszlám jog, a saria fennhatósága alól és a francia polgári törvények vonatkoznak rájuk. A muzulmán közvélemény, de még Ben Bádisz is hitehagyónak tekintette az ilyeneket. Aki lemondott a saria fennhatóságáról, az a szemükben lemondott a vallásáról, elveszítette személyiségét és a közösség is elfordult tőle, amelyben élt.

Ez a fajta naturalizáció nem volt járható út. Születtek javaslatok a bizonyos feltételeket betöltött algériaiak automatikus naturalizációjára muzulmán státuszuk megőrzése mellett (Violette), vagy a zsidókhoz hasonló automatikus, tömeges naturalizációra (Abbasz).

Az Ulemák tevékenységének jelentősége ebben a kérdésben az, hogy az algériai nép hitének erősítésével befolyásolták azt egy politikai döntés meg (nem) tételében. Látható, mennyire nincs határ vallás és politika között a két világháború közötti Algériában.

A másik kérdés, hogy ahol Ben Bádisz világos állásfoglalásával már politikai tettet hajtott végre, az az algériai nemzet kérdése. Mint majd alább látni fogjuk, a kulturális öntudat meg-és újrateremtésének eszköze a nemzettudat volt, s ezt az Ulemák Társasága kezdettől fogva táplálta. Nyilvánosan és világosan 1936-ban írja le Ben Bádisz a nemzettudattal kapcsolatos véleményét, ami egy rövid, de elhíresült sajtóvita keretében történt.

1936 februárjában Ferhat Abbasz ír egy cikket az Entente című, az asszimilációs politikát hirdető csoportjához tartozó lapban. Ebben védekezik az ellen a vád ellen, hogy ő nacionalista lenne (1936-ban ez vád volt Algériában). Igazát azzal próbálja bizonyítani, hogy ha lenne algériai nemzet, ő harcolna érte, de nem létezik, így ő nem is lehet nacionalista. Sűrűn idézett soraiban így tagadja az algériai nemzet létét: "Algéria mint haza csak egy mítosz. Én nem találtam meg. Faggattam a történelmet; faggattam a holtakat és élőket; jártam a temetőkben: senki nem beszélt nekem róla."

E sorok elé a "Franciaország én vagyok" címet tette és a cikk Ben Bádisz heves reakcióját váltotta ki. Az 1936-os esztendő fordulópont az algériai nacionalizmus és az Ulemák Társaságának történetében. Joggal állapítja meg J. Nagy László: "Az ulemák kulturális-vallási tevékenységének politikai jelentősége egy 1936 tavaszán kirobbant vitában vált nyilvánvalóvá."¹⁰

A vita tehát abból indult ki, hogy Ferhat Abbasz tagadta az algériai nemzet létét. Ben Bádisz így válaszolt a Sihábban, 1936 áprilisában: "Mi a magunk részéről kerestük a történelem lapjain keresztül; kerestük a jelenben és rájöttünk, hogy az algériai nemzet kialakult és létezik, mint ahogy kialakultak és léteznek a Föld összes nemzetei. Ráadásul ennek a nemzetnek megvan a maga történelme, melyet megannyi hőstett díszít; van vallási és nyelvi egysége; saját kultúrája, hagyományai, erkölcei, jók-rosszak, mint minden más nemzetnek."

¹⁰ J. NAGY László: Az arab országok története a XIX-XX. században. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1997., p. 66.

Később még kifejti, hogy ez a nemzet nem Franciaország és nem is akar Franciaország lenni. Ha megvizsgáljuk az idézett szöveget, észrevehetjük, mire hivatkozik a nemzet létét bizonygatva Ben Bádisz: saját történelem, nyelvi-vallási kulturális egység, saját erkölcsök. Ezek azok a pontok, ahol a politikába kapcsolódik az Ulemák Társaságának tevékenysége. Nem lehet apolitikus, aki politikát "csinál", nemzetet épít Franciaország területén belül.

Ugyanakkor a reformerek többször biztosítják a franciákat az algériai nemzet lojalitásáról és barátságáról a francia nemzet irányában. Ben Bádisz ezt az ellentmondást egy finom megkülönböztetéssel oldja fel: gondolata szerint van etnikai nemzet (dzsinszijszija kaumijja) és van politikai nemzet (dzsinszijszija szijászijszija). Rendszerében az algériai etnikai nemzet a francia politikai nemzet keretébe tartozik.

Egy baleset jellegű ügy is a politika irányába tolja az Ulemák Társaságát, szintén 1936-ban. Tajjib el Okbit, az egyik híres szónok-reformátort azzal vádolták, hogy része volt egy Kahhul nevű mufti meggyilkolásában, mert az ő prédikációja bujtotta fel a gyilkosokat. A vádat Okbi tagadta. Ben Bádisz pedig kiállt mellette. A gyilkosságot a franciák politikai gyilkosságnak fogták fel, így bár Okbi vallásos témában prédikált, hatása politikai tettekben realizálódott. Okbi egyébként heves vérmérsékletű, magával ragadó szónok volt. Barátaival több "eretnek", éneklős temetést szakítottak félbe. Gyilkosságra való felbujtás bűne miatt elítélték. Tevékenységéről Allan Christelow így ír: "Minden apolitizmusra való hivatkozása ellenére Okbit nehezen lehet politikailag ártatlannak tekinteni"¹¹.

A reformmozgalom Ben Bádisz halála után

Ben Bádisz 1940-ben bekövetkezett halála után az Ulemák Társaságának elnöke Basir el-Ibráhimí lett. Tanulmányait Damaszkuszban végezte, de szabadkőműves is volt. Ben Bádisz intézetet alapított Constantine-ban, majd később javak hűtlen kezelésével vádolták. Ezért 1951-ben lemond elnöki posztjáról, és Keletre távozik. Egyiptomban kapcsolatot tart fenn a Muzulmán Testvérekkel.

Utódja az elnöki poszton Larbi Tebesszi lesz. Ő Egyiptomban, az Al-Azharon tanult. Irányítása alatt az ulemák mozgalma egyre erősebben hajlik a nacionalizmus felé. 1955-ben az FLN-nek gyűjtenek pénzt és adományokat. A franciák mindezt 1957-ig tűrik, amikor is az Algériai Muzulmán Ulemák Társaságát betiltják, és javait elkobozzák.

1954-re 45000 diákot befogadó iskolahálózatot építettek ki. De jelentőségük az oktatásnál szélesebb körű.

* Ferhat Abbasz kapcsán még meg kell jegyeznünk, hogy véleményünk szerint idézett cikkében ő csak az algériai politikai nemzet létét tagadta, s az algériai etnikai nemzet emancipációjáért küzdött. De a kettőt nem választotta szét, így cikke félreértésre adott okot.

¹¹ Allan CHRISTELOW: *Ritual, Culture and Politics of Islamic Reformis in Algeria*.p. 262. In.: *Middle Eastern Studies*, 1987. július, pp. 255-274.

Az algériai reformmozgalom jelentősége

A már idézett Jean Desparmet 1933-ban ezzel a címmel írt egy cikket: Egy algériai "nemzeti" történelem születése.¹² Beszédese az idézőjel a "nemzeti" szó körül. Miért tette idézőjelbe Desparmet ezt a szót?

Véleményünk szerint azért, mert az Ulemák Társaságával kapcsolatban ekkor még nem fogalmazódott meg az algériai nemzet úgy, mint 1936-ban. 1933-ban még csak a nemzet tudat alapjának születésénél van jelen a kortárs cikk írója.

Mobarek Ben El-Hiláli 1928-ban jelentette meg az *Algéria története az ókorban és napjainkban* című könyvét, amely már címében is programot jelöl. A ma (1928) és az ókor között a kapocs a területen élő nép. Híresebb lett Ahmed Tawfik el-Madani *Algéria története napjainkig* című könyve, melyet a "nemzet pénzén" (ez volt a kiadó neve helyére írva) nyomtattak ki 1932-ben.

Mindkét könyv arab nyelvű és szemléletükben annyiban újak, hogy a Maghreb ezen részén élő emberek történetét egy *nemzet* történeteként tárgyalják. Madani az Ulemák Társaságának egyik frontembere volt, így állíthatjuk, hogy a reformereknek jelentős szerepük volt az algériai történelmi nemzet tudat megszületésében.

Olyannyira szerepük volt az algériai nacionalizmus megerősödésében, hogy az ulemákról addig kedélyes jóindulattal író Desparmet 1937-ben már így ír: "Franciaországnak tudnia kell: a kérdés, amit az ulemák tettel fel, ma már nyíltan, korábban a kétértelműség leple alatt, a következő: Algéria francia lesz, vagy ... arab?"¹³

Mit adott hát az ulemák mozgalma Algériának, mi az alapja ennek a patetikus hangvételű kérdésnek?

Az oktatás révén sok fiatal bevezetett az írás-olvasás tudományába, de ezen kívül az iszlám tudományokat és a modern természettudományokat is oktatták. Az oktatás nyelve pedig az arab volt. Nyelvet, tiszta irodalmi nyelvet adtak az algériai araboknak. Ki kell emelnünk a nyelv fontosságát, hiszen az identitás egyik legfőbb tényezője. Eszköz a francia nyelv betörése ellen, de eszköz az arab világ többi részével való kapcsolattartáshoz is.

Doktrínájuk terjesztése és az erkölcsök helyreállításával való próbálkozásuk révén hitet is adtak az algériai népnek. Egy, a szalafijja mozgalom nézetei szerint megtisztított vallást. Az idztihad révén a személyes, meggyőződéses vallási életet fejlesztették ki, valamint a modern világhoz adaptálták vallásukat annak a tézisnek a terjesztésével, miszerint az Iszlám összeegyeztethető a tudományos kutatással, gondolkodásmóddal és eredményekkel. A vallás is az identitás fontos része, főleg egy más vallásúak által elnyomott országban.

A történelem új szemlélete révén pedig erősítették a területen élők összetartozástudatát. Azzal a gondolattal, hogy az itt élőket összeköti a közös múlt, megint csak egy fontos identitástényezőt hoztak létre.

¹² Jean DESPARMET: *Naissance d'une histoire "nationale" de l'Algérie*. In.: Afrique Française, 1933. július, pp. 387-392.

¹³ Jean DESPARMET: *Contribution à l'histoire contemporaine de l'Algérie*. p. 561. In.: Afrique Française, 1937. augusztus-szeptember, pp. 423-428.

Átgondolva mindezeket mondhatjuk, hogy e három tényező, a nyelv, a vallás és a hazaszeretet révén *nemzettudatot* adtak az algériai ulemák az algériai népnek. Ennek sűrített megfogalmazása híres jelmondatuk: "Arab a nyelvem-izlám a vallásom-Algéria a hazám."

Néhány kérdés még felmerül az Ulemák Társaságával kapcsolatban. Egyik kérdésünk az, amit már dolgozatunkban egyszer feltettünk: volt-e arra esély, hogy az ulemák mozgalma szigorúan a vallási-kulturális területen maradjon, és ne menjen át a politika szférájába? Mint láttuk, erre kicsi esély volt. Kultúra és politika, vallás és politika túl szorosan kötődött egymáshoz. Másik oka lehet e határ átlépésének, hogy bár voltak nacionalista politikai erők, az Ulemák Társasága egy, a politikai palettáról hiányzó szint képviselt: azt, amely a helyi identitásra épülő nemzettudatot képviselte.

Másik kérdés az, hogy valóban reformerek voltak-e? Rásid Ridá nézeteit képviselték, s a szalafijja mozgalomról többen tartják, hogy szinte forradalmi, de mindenesetre újszerű nézetek terjesztését vállalta a régi dogmák leple alatt. Bár az ulemák is a kezdeti iszlámhoz való visszatérést hirdették, ez nyilván nem volt lehetséges: már mások voltak a környezeti (politikai-gazdasági-társadalmi) adottságok. Tehát mindenképpen valami újat alkottak. Reformizmusuk abban rejlett, hogy az újat valóban a régi értékek, a korai iszlámnak tulajdonított elvek alapján és azokhoz igazodva próbálták létrehozni. Mivel kiválóan ismerték az iszlám vallás történetét, nem is jártak messze a régi elvektől. Ben Bádisz nagyságát jelzi, hogy az általános és konkrét elveket képes volt saját országa szükségleteihez igazítani. Bár szigorúan ragaszkodnak a Korán előírásaihoz a nő helyzetét illetően, elfogadják a cserkészmozgalmat. Ez is mutatja a mozgalom kettősségét: mély konzervativizmus keveredett nyitott, újat elfogadni hajlamos szemléletmóddal. Ez a kétértelműség vezet egy másik kérdéshez.

Érdekesek ugyanis a kategorizálási kísérletek. Ernest Gellner szigorú puritánoknak mondja őket, a wahhabita hatás miatt. Jacques Berque az erős népi gyökerek miatt jakobinus iszlámnak nevezi ezt a mozgalmat. Mahfoud Kaddache-nak ambivalens, Charles-Robert Ageron pedig úgy tartja, paradox: iszlám legitimációt ad egy nacionalista-társadalmi lázadáshoz. Mások hasonlítják az európai protestantizmushoz is.

Véleményünk szerint az Algériai Muzulmán Ulemák Társaságának tevékenysége egy olyan, a vallási életet megújítani szándékozó vallási mozgalom volt, mely az adott körülmények között már minimális céljaival is arra kényszerítette önmagát, hogy a politikai szférába lépjen, s ezen a területen helyt is állt, s erősítette az algériai nép nemzettudatát.